

HLAVNÍ ČLÁNKY

SILVIE R. KUČEROVÁ, LENKA PODMOLÍKOVÁ, JAN D. BLÁHA

MOŽNOSTI MĚŘENÍ OBSLUŽNOSTI ZÁKLADNÍMI ŠKOLAMI NA PŘÍKLADU OKRESU PŘEROV

KUČEROVÁ, S. R., PODMOLÍKOVÁ, L., BLÁHA, J. D. (2015): Possibilities of Measuring of Elementary School Service on the Examples of Přerov District. Informace ČGS, 34, 1, pp. 1–15. – The aim of the article is to present and evaluate several methodological techniques available to measure and cartographically depict the elementary school service in a region. The Přerov district in Moravia was selected as a study area. In the district, a relatively dense network of elementary schools is available, which is composed of either comprehensive nine-year schools, or particularly, small rural schools with only several grades. In the article the schools' incidence and capacity are analyzed with regard to their future potential development. Several hierarchical levels of school centers are discussed and identified.

KEY WORDS: school provision – elementary schools pattern – catchment area – Přerov district – Czechia

Příspěvek vznikl za podpory projektu GA ČR č. P404/12/P374 „Institucionální spolupráce v regionech jako nástroj překonávání prostorových nerovností v přístupu k elementárnímu vzdělávání“.

1. Úvod

Síť základních škol je ve většině edukačně vyspělých zemí, Česko nevyjímaje, jednou ze služeb, které jsou v prostoru rozmístěny spíše rovnoměrně. A to z důvodu, že absolvování základního vzdělávání je povinné, a proto musí být bez větších obtíží dosažitelné. Přesto i v rozmístění základních škol existují územní rozdíly, ovlivněné zejména vzorcem rozmístění obyvatelstva, dopravními možnostmi dojížděky do škol, rozhodnutími školské a komunální politiky, ale také možnostmi volby a preferencemi „zákazníků“ jednotlivých škol (Bell, Sigsworth 1987).

Česko bylo zejména v 60. a 70. letech 20. století svědkem masového a dosud neopakovatelného uzavírání základních škol. Jejich počet poklesl během dvaceti let téměř o polovinu (Kučerová 2012). Dostupnost základních škol, jejich uzavírání nebo institucionální slučování je dosud poměrně diskutovaným a místními komunitami pozorně sledovaným tématem. A to paradoxně více ve školské a politické praxi než v odborných studiích (Bell, Sigsworth 1987; Nitta, Holley, Wrobel 2010). Mnohé skutečnosti jsou tak v médiích i na veřejnosti prezentovány nepřesně až mylně, bez širšího kontextu (Ribchester, Edwards 1999).

Proto jsme zaměřili na danou problematiku pozornost i v tomto článku. Jeho cílem je na příkladu moravského okresu Přerov prezentovat a zhodnotit několik způsobů, jak lze v území posuzovat obslužnost základními školami, včetně její kartografické reprezentace. Dílčím cílem je analyzovat územní působnost a kapacitu tamních škol s ohledem na jejich potenciál do budoucna, jelikož okres Přerov představuje na základě našich předchozích výzkumů (např. Kučerová 2012, Podmolíková 2012) region s relativně hustou (nicméně stabilní) sítí základních škol. Rádi bychom těmito dílčími poznatky přispěli k široké diskuzi problematiky prosperity různých základních škol s ohledem na jejich velikost a lokaci.

2. Hodnocení a měření obslužnosti území

Každou službu, včetně veřejných (nekomerčních), lze poskytovat pouze limitovanému počtu zákazníků. Existuje určitá minimální hranice, na níž je ještě možné službu zajistit. Např. v případě vzdělávací služby pozbývá smyslu veřejná škola, která se velmi nízkým počtem žáků blíží spíše domácímu individuálnímu vzdělávání. Ovšem limitní je i hranice maximální – např. každá škola má svoji kapacitu naplněnosti. Tyto jednoduché zákonitosti mají za následek prostorovou nerovnoměrnost rozmístění služeb, kterou se tradičně zabývají ekonomické a prostorové vědy (blíže Blažek, Uhlíř 2011). Služby se koncentrují v určitých lokalitách na základě jejich povahy a podle charakteru obsluhovaného zázemí. Spádové regiony příslušných aktivit, stejně jako střediska (centra), v nichž se aktivita odehrává, tvoří několik hierarchicky uspořádaných úrovní podle svého významu (viz Hampl 2005).

Princip hierarchického uspořádání nalezneme samozřejmě i ve školství. Každý stupeň vzdělávání má jinou kvalitativní funkci a jiný počet zákazníků – žáků či studentů. Proto i zde platí pravidlo poklesu počtu vzdělávacích institucí s rostoucí řádovostní úrovní (např. méně škol vysokých než základních). Současně s tím samozřejmě platí i základní geografická zákonitost, že klesá počet středisek (sídel), v nichž se škola nachází, v závislosti na pozici školy v hierarchii. Tím se zvětšuje rozloha území obsluhovaného příslušnou vzdělávací institucí (Lauko, Gurnák, Křižan, Tolmáči 2011; Wahla 1988). Zároveň však, jak uvádí Hampl (2005), sledování školské dojížděky je značně komplikované z důvodů hierarchické smíšenosti vztahů k různým stupňům škol. Jinými slovy, spádovost obcí k jednotlivým centrům se liší podle stupně vzdělávání a porušuje i základní princip skladebnosti regionů při jejich hierarchizaci.

Zaměříme-li se výhradně na školství základní, i zde můžeme rozlišit minimálně dva hierarchicky odlišné stupně vzdělávání: první a druhý stupeň. V hierarchii škol pak můžeme odlišovat školy tzv. úplné a neúplné. Neúplné mají jen ročníky prvního stupně a navazující vyšší ročníky povinné školní docházky musí žáci absolvovat v jiné škole se všemi ročníky. Obecně lze říci, že školy úplné mají větší spádový region, který v sobě sdružuje i spádové regiony škol neúplných. Zároveň však, jak jsme s citací práce Hampla (2005) upozornili výše, spádové regiony škol neúplných nebývají často beze zbytku skladebné do spádových regionů škol úplných. Velikost spádového regionu se dále může specificky lišit v závislosti na poloze daného sídla v sídelní síti. Existuje-li v určitém regionu vysoká hustota osídlení, bude se zde nacházet i vysoký počet blízko

položených škol. Jejich spádové regiony nebudou příliš rozlehlé a školy budou uspokojovat poptávku z nejbližšího zázemí. Opačná situace nastane u školy v řídce zalidněné oblasti, která bude v území ojedinělá, a budou se do ní sjíždět žáci z širokého okolí.

Jednotlivá sídla tedy nemají identickou funkci a soustředí v sobě vlivem řady faktorů a historického vývoje různé služby rozličného kvalitativního významu a s územně odlišným rozsahem sféry vlivu. Vyčerpávající pojednání o hierarchické organizaci systému osídlení nalezneme např. v publikacích Hampla a kol. (Hampl, Gardavský, Kühnl 1987; Hampl 2005 aj.). Při posuzování významu jakéhokoli sídla je vždy nutné rozlišovat jednak mezi velikostí a kvalitou sídla samotného a jednak mezi jeho významovým postavením v regionální organizaci osídlení. Uvažujeme-li základní vzdělávání, tak v prvním případě posuzujeme funkci, kapacitu a využití školy v daném sídle za pomoci údajů o absolutním počtu žáků ve škole, počtu žáků ve škole vztaženém k počtu obyvatel apod. Sledujeme přitom pouze počet „místních žáků“, tedy těch, pro něž škola v sídle primárně vznikla. Druhým hlediskem je potom regionální působnost základní školy, kdy uvažujeme celkový počet žáků, které na sebe škola váže, včetně žáků ze sousedních sídel či obcí. Nepoměřujeme již pouze velikost samotného sídla, nýbrž vztah k velikosti jeho obsluhovaného území. A to s užitím ukazatelů velikosti dojížděkových proudů žáků z jednotlivých sídel, počtu sídel, z nichž do sledované školy žáci dojíždějí apod. (srov. Maryáš 1983; Kallabová 2002).

Při posuzování obslužnosti území školami mají obě hlediska klíčový význam. Protože pouze jejich vzájemnou kombinací lze zhodnotit, jak je dané území vzdělávací funkcí pokryto. Na základě vymezení vzdělávacích center a dojížděkových vztahů v prostoru lze zhodnotit kapacitu školské sítě a identifikovat její rizika do budoucna, tolik cenná pro regionálně ukotvenou školskou politiku (Kvalsund 2009; Tantarimäki 2011) a širší otázky rozvoje regionů (Jančák, Havlíček, Chromý, Marada 2008).

3. Metodika hodnocení

Pro posouzení obslužnosti námi sledovaného okresu Přerov z hlediska základního vzdělávání jsme zvolili postup odpovídající výše uvedeným zásadám analýzy školských center a jejich spádového území. Vycházeli jsme z myšlenky hodnocení cíle dojížděky – tedy obcí s přítomností základní školy. Takové metody nám umožňovaly odpovědět na otázku „odkud pocházejí klienti dané školy“? To je inverzní přístup k metodice sociogeografické regionalizace území na základě nejsilnějších dojížděkových vazeb v území (viz např. Hampl, Gardavský, Kühnl 1987; Hampl 2004 aj.), která naopak odpovídá na otázku vážící se k místu zdroje, tedy „k jakým školským centrům daná obec spáduje?“.

Nejprve bylo nutné nalézt všechny stávající základní školy v okrese Přerov a provést základní analýzu školské sítě s ohledem na její kapacitu a širší vývojové aspekty. Identifikace škol a jejich rozdělení dle druhu na úplné a neúplné základní školy proběhly na základě informací z Českého statistického úřadu (Městská a obecní statistika 2012) a internetových stránek jednotlivých škol a obcí. Následně bylo třeba zjistit základní charakteristiky souboru žáků navštěvujících každou vyšetřenou školu. Tedy kromě aktuálního počtu zapsaných

žáků zejména, zda se jedná o žáky, kteří mají trvalé bydliště v obci, kde navštěvují školu (žáci tzv. „místní“), nebo zda žáci dojíždějí do školy přes hranice obce. Pro zjištění těchto údajů byli v první fázi výzkumu kontaktováni ředitelé škol a obecní úřady, ovšem tento postup nevedl k očekávanému výsledku. Klíčová data poskytl až odbor školství, mládeže a tělovýchovy Krajského úřadu Olomouckého kraje. Získaná data byla dále doplněna a korigována o dílčí údaje ředitelů škol a obecních úřadů a data ze statistiky dojížděky do škol k roku 2001 (tj. k datu předposledního sčítání lidu, domů a bytů). Aktuální podklady z posledního sčítání lidu, domů a bytů 2011 (dále SLDB 2011) nebyly v době našeho šetření veřejně dostupné v potřebném územním detailu. Ovšem po zveřejnění výsledků SLDB 2011 bylo třeba konstatovat, že starší data z roku 2001 jsou územně přesnější, jelikož podle sdělení ČSÚ činil podíl žáků a studentů s nezjištěnou vyjížděkou v roce 2011 přibližně 37 %, zatímco v roce 2001 se údaj pohyboval pouze okolo 2 % (viz Kučerová, Bláha, Kučera 2015). Za účelem analýzy udržitelnosti školské sítě do budoucna jsme z odboru školství Krajského úřadu Olomouckého kraje získali pro každou základní školu v okrese také údaj o její maximální kapacitě. Tato hodnota odpovídá teoretickému počtu žáků, který je možné při dodržení všech norem a limitů do školy přijmout.

Dále bylo třeba vyhledat údaj o populační velikosti obcí v okrese Přerov, který by nám pomohl rozlišovat mezi významem lokace jednotlivých škol, tedy určit regionální a lokální školská centra.

Na základě shromážděných dat jsme následně schopni posuzovat, do jaké míry slouží škola (školy) v obci také žákům dojíždějícím z jiných obcí. Tedy zda se jedná o školy s lokálním přesahem působnosti. Hodnocení působnosti škol ztěžuje skutečnost, že vyjížděka žáků do škol je statisticky vykazována pouze v případě, že žák překračuje hranice domovské obce. Řada škol tedy sice zajišťuje přirozené spádové centrum, ale pouze pro místní části téže administrativní jednotky. Obtížné je také stanovení hodnoty počtu, resp. podílu dojíždějících žáků, od které lze příslušnou školu považovat za významnější dojížděkové centrum. S vědomím velkého zjednodušení problematiky jsme pro potřeby našeho výzkumu stanovili normativní kritérium 50 %. Školy, v nichž počet dojíždějících žáků převyšuje počet žáků místních, jsme považovali za školy s výraznou nadlokální působností.

Jejich význam jsme se pokusili prokázat ještě výpočtem upraveného vzorce indexu významu základní školy, který použila Kallabová (2002). Nejprve jsme stanovili pro každou obec její relativní populační velikost (tj. podíl, který zaujímá na celkovém počtu obyvatel okresu). Dále jsme relativizovali i počet dojíždějících žáků, který přijímá z celkového počtu dojíždějících žáků v okrese. Tyto dvě veličiny jsme dali do vzájemného poměru tak, aby výsledný index ukazoval obce, jejichž dojížděkový význam je ve výrazném nepoměru k jejich velikosti. Obce s indexem několikanásobně větším než 1 jsme označili jako školy s lokálním přesahem působnosti.

V posledním kroku jsme význam (sílu) spádového regionu škol posuzovali na základě počtu obcí, z nichž žáci do obcí se základní školou dojíždějí. Jako normativní kritérium spodní hranice spádového regionu jsme zvolili hodnotu čtyř obcí. Pokud do příslušné obce se základní školou dojížděli žáci z méně než čtyř obcí a nadto do ní byli zapsáni převážně místní žáci, nepovažovali jsme ji za školské centrum, ale pouze za základní službu pro místní populaci.

Na základě všech předchozích zjištění jsme nakonec vymezili školská regionální a školská lokální centra v rámci okresu na základě zásad uvedených v Kallabová (2002). Tyto zásady zohledňují populační velikost sídla se školou, počet škol v sídle, jejich druh a počet žáků. Obec námi označená jako školské lokální centrum musela splňovat následující kritéria: Počet obyvatel obce větší než 600, na území obce se musela nacházet jedna úplná devítiletá škola s počtem žáků vyšším než 100 a počet obcí, z nichž žáci do škol dojíždějí, musel být vyšší než 4. Obec označená jako školské regionální centrum musela splňovat kritéria: Počet obyvatel obce větší než 3 000 (tj. kritérium městské obce), na území obce se musela nacházet více než jedna úplná devítiletá škola, počet žáků zapsaných ve školách musel přesahovat 200 a počet obcí, z nichž žáci do škol dojíždějí, musel být vyšší než 7.

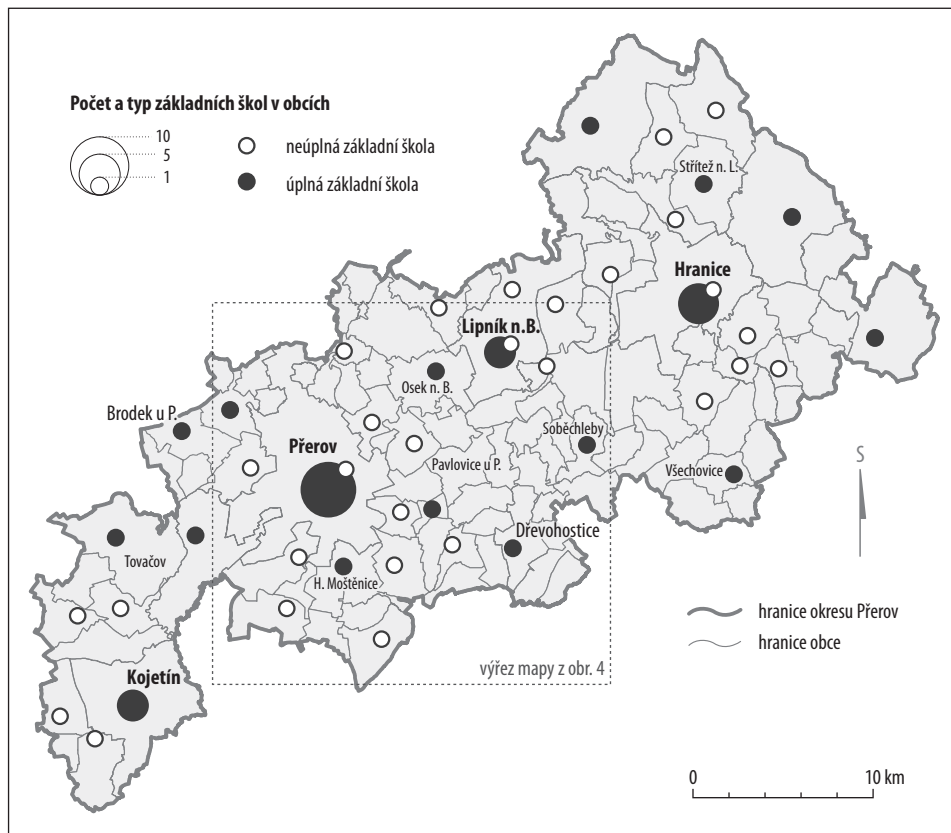
Data byla zpracována prostřednictvím geografického informačního systému, konkrétně v produktu ArcGIS for Desktop 10.2. V rámci topografického podkladu bylo využito dat z digitální vektorové geografické databáze České republiky ArcČR 500. Velikostní stupnice pro jednotlivé diagramy byla nastavena přímo v GIS, nicméně finalizace mapového obrazu (především úprava podoby diagramů) včetně popisu objektů byla provedena v grafickém programu Corel DRAW X7. Kompoziční prvky map byly rovněž vytvořeny v grafickém programu. Pro mapy bylo použito Albersovo kuželové plochojevné zobrazení v obecné poloze. Vizualizace prostorového rozmístění spádových center a jejich regionů prostřednictvím map nám názorně umožnila usuzovat na další charakteristiky obslužnosti okresu Přerov z hlediska základního vzdělávání.

4. Školská obslužnost na příkladu okresu Přerov

4.1 Charakteristika školské sítě

Okres Přerov leží na jihovýchodě Olomouckého kraje. Na západě má území převážně nížinný charakter, zatímco na východě výrazněji zasahuje do oblastí okolních pahorkatin. Tyto dvě oblasti se pak podstatně liší v charakteru sídelní sítě. V nížině se nacházejí populačně větší sídla s dostatečným počtem školou povinných dětí, zatímco obslužnost menších sídel na východě je z hlediska vzdělávání problematičtější. Poloha okresu v nížinné oblasti umožnila vznik poměrně husté silniční sítě, která není nucena překonávat velké výškové rozdíly. Z tohoto hlediska by měly být předpoklady pro dopravu žáků do škol příznivé. Tvar dopravní sítě je nicméně ovlivněn polohou zájmového území ve sníženině mezi Oderskými a Hostýnskými vrchy, proto hlavní dopravní tahy procházejí územím ve směru JZ–SV.

V souladu s obecným vývojem školské sítě v Česku (viz Kučerová 2012) docházelo také v okrese Přerov během 2. poloviny 20. století k výrazným úbytkům počtu základních škol (zejména ve 2. polovině 70. let). Na počátku 21. století se tak v území nacházelo přibližně 60 % počtu škol, který vykazoval okres v roce 1960. Přesto se okres z hlediska ukazatele průměrného počtu km² na jednu základní školu (tedy de facto průměrné velikosti spádového regionu školy) řadí v rámci Česka mezi „dojížďkově příznivé“ oblasti. Především západní část okresu vykazuje jedny z nejnižších hodnot v Česku – 5 a méně km² na jednu



Obr. 1 – Počet a druh základních škol v sídlech okresu Přerov ke školnímu roku 2011/12. Zdroj: J. D. Bláha na základě Městské a obecní statistiky 2012, internetových stránek škol v okrese Přerov a podkladových dat ArcČR 500.

školu (Kučerová, Mattern, Štych, Kučera 2011) – a školská síť celého okresu stále zůstává poměrně hustá.

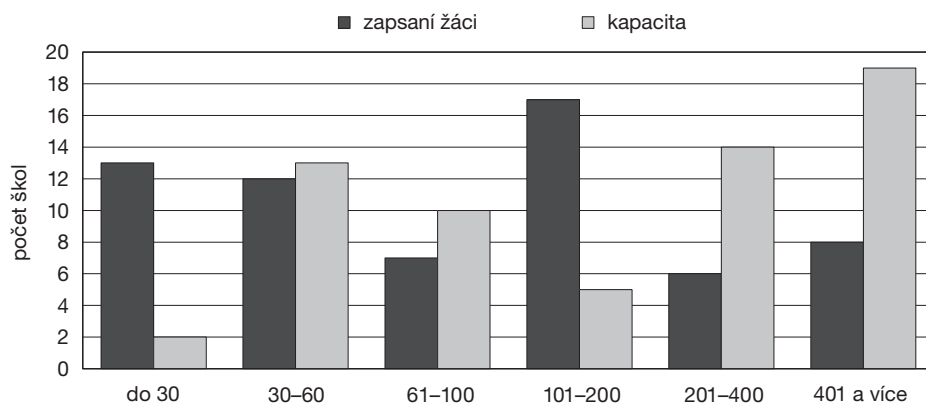
Ve školním roce 2011/12 se v okrese Přerov nacházelo celkem 63 zařízení s označením základní škola. 3 z nich byly soukromé (pouze s 1. stupněm základního vzdělávání) a zbývajících 60 zřizovaných veřejnými institucemi (nejčastěji obcí). Z 60 veřejných základních škol bylo 34 úplných devítiletých a 26 neúplných. Počet 34 devítiletých škol v sobě zároveň zahrnuje 4 základní školy praktické (tedy specifické instituce s mírně odlišnými vzdělávacími cíli). Jelikož se na území okresu nachází 104 obce, které sestávají z celkem 153 místních částí, prostým počtem bychom mohli odhadovat, že přibližně 60 % obcí má minimálně neúplnou základní školu. Tento údaj ovšem nezohledňuje dostupnost základního vzdělávání z místních částí obcí. Navíc je deformován skutečností, že v největších sídlech se nachází více než jedna škola.

Proto bylo nutné určit přesnou lokalizaci základních škol do jednotlivých sídel – viz obr. 1. Tato mapa opět dokládá mírně vyšší zastoupení základních škol v západní části okresu proti části východní. Nejvyšší počet škol (9 úplných

a 1 neúplná) samozřejmě najdeme v největším městě Přerov. Více než jednu školu mají dále Hranice, Lipník nad Bečvou a Kojetín.

Nicméně velikost jednotlivých základních škol se značně liší, a to i uvnitř souboru úplných a souboru neúplných škol. Největší základní školu v našem souboru představuje ZŠ 1. máje v Hranicích, kterou ve školním roce 2011/2012 navštěvovalo 668 žáků. Na opačném konci žebříčku stojí základní škola v Jindřichově, kterou navštěvuje pouze 13 žáků, nebo v Černotíně s celkovým počtem 15 žáků.

V území však můžeme odhalit značný rozdíl mezi skutečným počtem žáků ve školách a maximální kapacitou každé školy. Poměrem těchto ukazatelů byla vypočítána obsazenost každé školy a znázorněna v grafu 1. Na základě výsledků procentuální naplněnosti lze konstatovat, že školská síť v okrese Přerov je naddimenzována. Třebaže pouze 5 škol je obsazených z méně než 25 %, jako významný již sledujeme počet 17 škol zaplněných pouze do třetiny své kapacity. Pouze 3 školy v okrese jsou zaplněny z více než 90 %. Z grafu 1 je rovněž patrné, že 13 základních škol navštěvuje méně než 30 žáků, ale pouze 2 školy v okrese byly budovány s touto kapacitou (tj. do 30 žáků). Ostatní mají vyšší kapacitu. Jako vyhovující situace by se jevila v malých školách s kapacitou 30–60 žáků (13 škol), kde skutečně – kromě jediného případu – tolik žáků školu navštěvuje. Pravděpodobně se ale nejedná o totožné instituce, ale o situace, kdy je v dané škole zapsáno například 50 žáků, ačkoli by jich mohlo být až 100. Naopak pouze 6 škol má více než 200 žáků, přitom podle hodnoty kapacity by mohlo mít tolik žáků až 14 škol. Těchto 14 škol je však nedostatečně naplněno a v grafu se pravděpodobně „přesunuly“ na pozici škol se skutečně zapsanými 101–200 žáky. Obdobně je tomu i v souboru škol s počtem žáků vyšším než 400. Hodnotu 100 žáků bychom mohli přitom považovat jako určitou hranici mezi základními školami úplnými devítiletými a neúplnými (Trnková, Knotová, Chaloupková 2010). Z grafu 1 tedy vyplývá, že problém nenaplněnosti se vztahuje jak na školy neúplné (pravděpodobně lokalizované především na venkově), tak úplné (převážně ty v populačně velkých sídlech).



Graf 1 – Reálné a kapacitní počty žáků v základních školách okresu Přerov ve školním roce 2011/2012. Zdroj: L. Podmolíková (2012) na základě statistik odboru školství Krajského úřadu Olomouckého kraje.

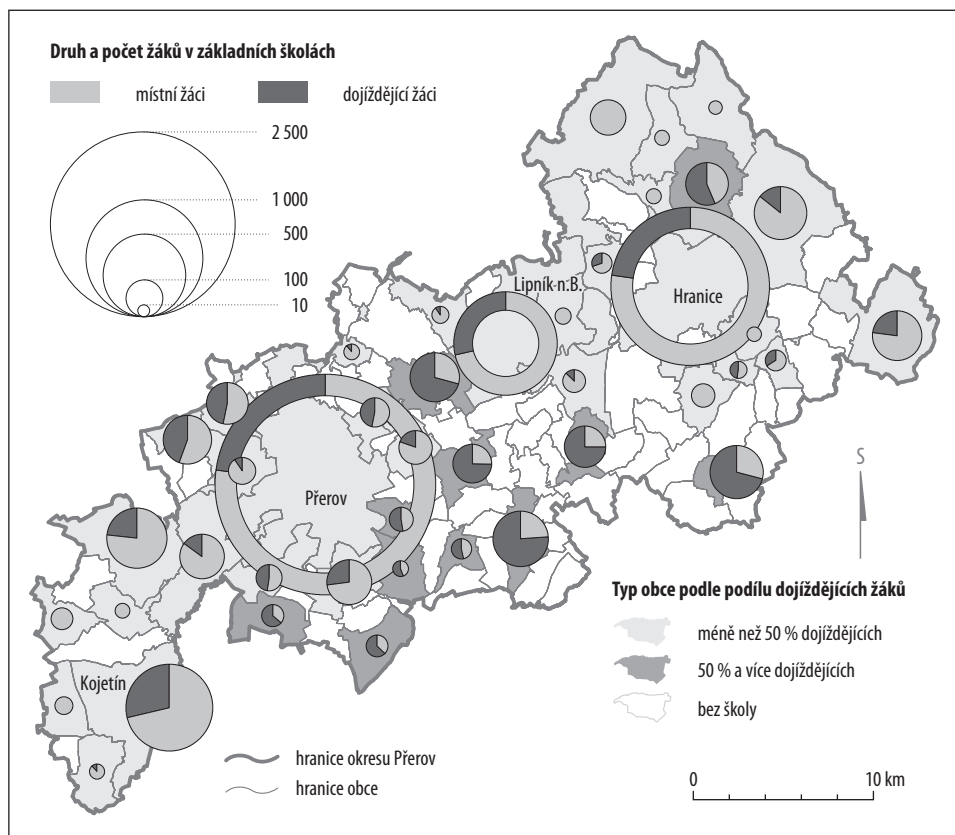
K této skutečnosti se vyjadřuje i dokument Dlouhodobý záměr vzdělávání a rozvoje vzdělávací soustavy Olomouckého kraje 2008 (dále jen DZ OK 2008). Jedná se o strategický dokument Olomouckého kraje stanovující základní směry rozvoje v oblasti vzdělávání, v pořadí již třetí zabývající se danou problematikou. I předchozí dokumenty si vytyčily jednu ze tří prioritních os rozvoje tamní vzdělávací soustavy „v souvislosti s poklesem počtu dětí předložit návrhy na optimalizaci školského systému v kraji“ (s. 26). Tedy specifikováno: „zahájit racionalizaci sítě škol a školských zařízení, jejichž existence se ukázala jako neopodstatněná“ (s. 27). Jak uvádí DZ OK 2008 na s. 37, „na poradách s řediteli ZŠ a vedoucími odborů školství obcí s rozšířenou působností, stejně jako při jednáních se starosty obcí, byl kladen důraz na nutnost přistoupení k racionalizaci sítě základních škol s ohledem na demografický pokles a zavedení republikových normativů při financování škol. O naplňování uvedeného záměru svědčí pokles počtu škol v období 2001 až 2007 z 335 na 310.“ Z toho důvodu je hlavním záměrem DZ OK 2008 v oblasti základního vzdělávání rušení a slučování škol (zejména malotřídních) a podporovat „tzv. svazkové školství, kdy zřizovatelem právnické osoby vykonávající činnost školy nebo školského zařízení je svazek obcí“ (s. 38). Citované proklamace však nepřinášejí žádné nové zkušenosti, které by nebyly známy z minulosti (Trnková 2006; Kučerová 2012) či ze zkušeností v zahraničí (Bell, Sigsworth 1987; Kvalsund 2009; Ribchester, Edwards 1999 aj.).

4.2 Identifikace škol s lokálním přesahem působnosti

Na základě vstupních dat pro konstrukci obr. 1 můžeme konstatovat, že v okrese Přerov se nachází základní školy na území 43 obcí. Naopak žáci z 61 obce jsou nuceni za základním vzděláním denně dojíždět. K dojíždějícím žákům je nadto nutné připočítat žáky z 23 obcí, které mají pouze neúplnou základní školu, a tudíž jsou i tito žáci nuceni do navazujících ročníků základní devítileté školy dojíždět za hranice obce. Navíc, jak již bylo řečeno, statistika dojížděky a vyjížděky do škol nezohledňuje pohyb žáků uvnitř administrativních hranic obcí, kde se odehrává neméně významná dojížděka mezi místními částmi téže obce (zde zejména v rámci Přerova, ale i dalších větších sídel). Dokonce nelze ani předpokládat, že žáci žijící v obci, která zřizuje na svém území školu, nutně navštěvují tuto školu.

Na základě dat o struktuře žáků v jednotlivých školách jsme rozdělili obce v okrese Přerov na dva soubory: na ty obce, kde slouží škola převážně (či výhradně) místním žákům, a na obce, ve kterých počet dojíždějících žáků převyšuje počet žáků místních. Výsledky jsou znázorněny na obr. 2. Z něj je patrné, že menší (často neúplné) základní školy slouží především obyvatelům příslušné (venkovské) obce a vykazují velmi nízký počet dojíždějících žáků. Naopak úplně devítileté školy, zvláště v populačně větších obcích, zabezpečují z velké části vzdělávání i pro dojíždějící žáky. V populačně největších centrech okresu však opět převažuje ve školách počet místních žáků nad dojíždějícími.

Mezi obce se školou sloužící dominantně místním žákům patří například Jezernice, Jindřichov nebo Olšovec ve východní části okresu. Jedná se o obce,



Obr. 2 – Podíl místních a dojíždějících žáků ve školách na území obcí okresu Přerov, školní rok 2011/2012. Zdroj: J. D. Bláha na základě statistik odboru školství Krajského úřadu Olomouckého kraje a podkladových dat ArcČR 500.

které tvoří pouze jediné stejnojmenné sídlo. Podobná situace je však také v obci Lobodice, která sestává ze dvou místních částí – Lobodice a Chrbov. Základní škola se nachází v sídle Lobodice, ale dojíždka probíhající sice mezi dvěma sousedními sídly, ovšem v hranicích jedné administrativní jednotky, se ve statistice neprojeví. Všechny školy bez dojíždějících žáků v našem souboru mají maximální počet 40 žáků. Jedinou výjimkou je základní škola v Potštátu, jejíž aktuální naplněnost je 97 žáků, a přesto ji navštěvují pouze místní žáci. V tomto případě se však opět jedná o obec sestávající z pěti místních částí, která se navíc nachází v poměrně izolované poloze v těsném sousedství vojenského újezdu Libavá.

Obecně lze konstatovat, že školy, které slouží výhradně místním žákům, se nacházejí v územích dopravně hůře dostupných, spíše v periferní, okrajové poloze. Do souboru škol sloužících z více než 50 % místním žákům je ovšem nutné zahrnout i populačně velké jednotky, které mají dostatek klientely ze svého vlastního území. V relativním vyjádření potom vychází nižší podíl dojíždějících žáků proti místním. V našem území se jedná o největší města (Hranice, Lipník

nad Bečvou a Přerov) či jihozápadní nížinný cíp okresu – okolí obce Kojetín. Tato sídla jsou nepochybně regionálními školskými centry, ale pojí v sobě spíše již kvalitativně vyšší funkci školství (Hampl 2004). Pokud bychom dále sledovali například lokalizaci středního školství, pravděpodobně by se takové školy nacházely právě (výhradně) zde.

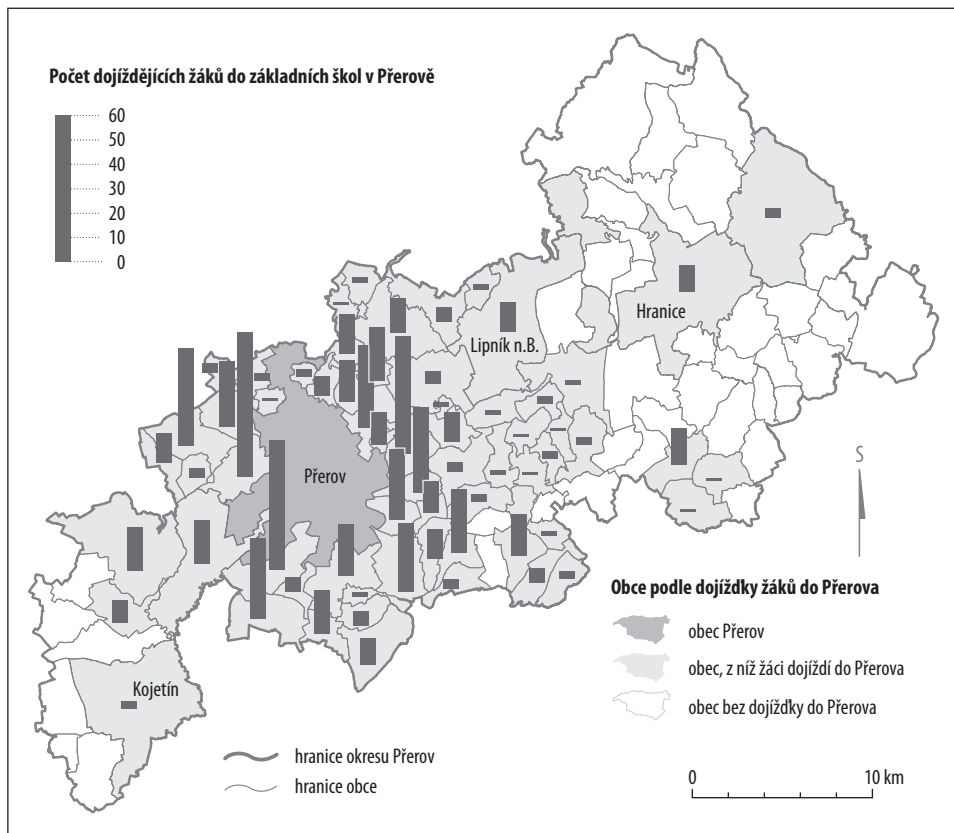
Funkci typických spádových škol pak tvoří především instituce ve středně velkých sídlech. Tato sídla představují pro své blízké zázemí (několik málo sousedních obcí) tradiční obslužné centrum. Bývají to sídla, kterým byla i v období centrálního plánování hospodářství před rokem 1989 přiřazena nejnižší obslužná funkce „středisek“ v rámci takzvané střediskové soustavy osídlení (blíže Hampl, Müller 1998). V našem zájmovém okrese se jedná zejména o sídla v centrální mírně pahorkatinné části rozkládající se na jih od osy spojující dvě největší centra Přerov a Hranice (Dřevohostice, Soběchleby, Všechnovice apod.). Kupříkladu podíl dojíždějících žáků do úplné základní devítileté školy v Dřevohosticích tvořil ve školním roce 2011/2012 více než tři čtvrtiny z celkového počtu všech 227 žáků školy.

Jejich nadlokální působnost ještě vynikne, pokud použijeme index významu základní školy. Ten pro posledně jmenované obce dosahuje hodnoty vyšší než 5. V poměru k jejich podílu na počtu obyvatel okresu tedy hostí značný podíl z celkového počtu všech dojíždějících žáků v okrese. Proti tomu index pro největší obce okresu se pohybuje pouze okolo hodnoty 1. V případě samotného Přerova ji z důvodu jeho dominantní populační velikosti dokonce ani nepřesahuje.

4.3 Územní působnost obcí se školou a identifikace školských center

Ve druhé fázi našeho výzkumu jsme se zaměřili na vymezení spádových území obcí se školou. Ne překvapivě se na prvních místech rozlohy spádového území ocitla dopravně dobře dostupná městská centra. Na jejich území se nachází větší počet škol, do kterých pak v souhrnu dojíždí žáci z většího počtu obcí. Také zde nacházíme především úplné devítileté školy, kam dojíždějí na druhý stupeň základní školy žáci z obcí, které mají pouze třídy prvního stupně. Velký dojížďkový rádius, často i ze vzdálených míst regionu, se projevuje u škol se speciálním zaměřením. V našem případě se jednalo zejména o soukromé školy, základní školu se specializací na lední hokej, sport a rozšířenou výuku cizích jazyků.

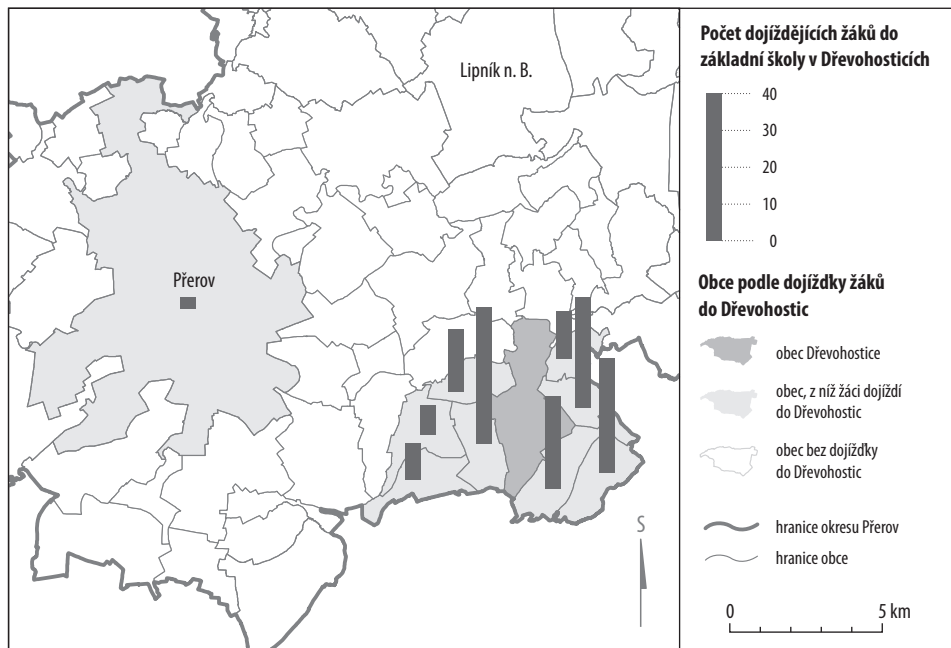
Největší spádové území má tedy okresní město Přerov (65 obcí; viz obr. 3) a také následující pozice obsadila dvě další velká sídla v okrese: Hranice (29 obcí) a Lipník nad Bečvou (13 obcí). Již na příkladu těchto měst je však patrné typické prostorové rozložení obslužnosti centra, známé z klasických prací ekonomické geografie. Tedy čím dále od spádového centra, tím se snižuje jeho působnost. Zatímco z obcí v bezprostředním sousedství dojížďkových center navštěvují školy ve sledovaných městech desítky žáků, z obcí, které jsou již vzdáleny přes pět kilometrů, jich dojíždí pouze několik. Je otázkou, zda v tomto rozvolněném dojížďkovém vztahu lze ještě hovořit o spádovém regionu, jelikož se již nejedná o dominantní dojížďkový směr ani o žádnou formu regionotvorných vztahů (viz Hampl, Gardavský, Kühnl 1987; Maryáš 1983).



Obr. 3 – Počet dojíždějících žáků z obcí okresu Přerov do základních škol v obci Přerov ve školním roce 2011/2012. Zdroj: J. D. Bláha na základě statistik odboru školství Krajského úřadu Olomouckého kraje a podkladových dat ArcČR 500.

Tato tři města spolu s Kojetínem lze na základě kritérií stanovených v metodice označit za školská regionální centra s kvalitativně nejvyššími funkcemi. Jejich poloha je zaznamenána na obr. 1. Dále jsme vyšetřili devět školských lokálních center, popsanych opět na obr. 1: Brodek u Přerova, Dřevohostice, Horní Moštěnice, Osek nad Bečvou, Pavlovice u Přerova, Soběchleby, Střítež nad Ludinou, Tovačov a Všechnovice. Jedná se o obce populačně menší (v průměru okolo 1 000 obyvatel) s jednou úplnou devítiletou školou, která plní funkci spádové školy pro více než 4 obce (srov. Dokoupil 2008; Kundrátová 2011). Bylo by možné k nim dále přiřadit tři obce Prosenice, Radslavice a Rokytnice, k nimž také spádují žáci z více než 4 obcí, ale tato školská centra mají pouze neúplnou základní školu, čímž nesplňují v metodice stanovené kritérium školského centra. Představují školské centrum pouze pro nižší stupeň základního vzdělávání.

Zároveň je možné ze souboru devíti lokálních školských center vyčlenit dvě obce – Brodek u Přerova a Dřevohostice –, která splňují všechna kritéria regionálního centra, s výjimkou své populační velikosti, která nepřesahuje 3 000 obyvatel. Modelový příklad Dřevohostice jako školského centra s nadlokální



Obr. 4 – Počet dojíždějících žáků z obcí okresu Přerov do základních škol v obci Dřevohostice ve školním roce 2011/2012. Zdroj: J. D. Bláha na základě statistik odboru školství Krajského úřadu Olomouckého kraje a podkladových dat ArcČR 500.

působností jsme proto blíže charakterizovali i na obr. 4. Obec čítá přibližně 1 500 obyvatel, tamní školu navštěvuje 227 žáků, přičemž z jejího zázemí do ní dojíždí více než 30 žáků z každé obce. Dojíždějící tak více než trojnásobně převyšují počet místních žáků, jejichž počet by postačoval nejvýše pro provoz neúplné základní školy. Ačkoli spádový region školy v Dřevohosticích není tak územně rozsáhlý jako v případě typických regionálních školských center, dojížděkové vazby jsou zde podle počtu dojíždějících silné a můžeme usuzovat, že tradiční. Například ze dvou obcí (Lišná a Domaželice) dojíždí do Dřevohostic všichni tamní žáci příslušní k druhému stupni základní školy.

Z porovnání příkladů spádového území škol v Přerově a Dřevohosticích tedy vyplývají následující závěry: Velká (městská) centra v sobě soustřeďují kvalitativně vyšší vzdělávací funkce a z hlediska základního školství se v nich nachází více než jedna škola. Jejich školský spádový region je sice územně rozsáhlý, ale vazby v rámci něj nejsou tak silné. Svůj hlavní školský obvod mají takové školy přímo na území dané městské obce, z ostatních obcí v zázemí do nich dojíždí jen část žákovské populace. Z poznatků z našich dalších výzkumů (Kučerová 2012; Podmolíková 2012) se dá usuzovat, že rodiče z obcí v zázemí přistupují k zápisu svých dětí do těchto škol spíše proto, že očekávají vyšší kvalitu vzdělávání v městských školách, anebo sami do příslušného centra dojíždějí za prací. Proti tomu „nižší regionální“ venkovská centra, jako jsou Dřevohostice, si vytvářejí stabilní dojížděkový mikroregion na bázi prostorové blízkosti a sousedské znalosti.

Oba typy regionálních center se s vyloučením nepředpokládaného vývoje nemusejí obávat hrozby nedostatku klientů (Hulík, Tesárková 2009), i když všechny základní školy v okrese jsou v současnosti naplněny pod limit své kapacity. První typ regionálních center má pevnou pozici v hierarchii středisek v regionu a druhý typ navazuje na dlouhodobé tradiční silné vztahy v dojíždě ze svého zázemí. Tedy i hlubší přirozené populační úbytky v území nebudou pravděpodobně jejich existenci ohrožovat. V tomto ohledu jsou náchylnější lokální školská centra, kde již oslabení jednoho dojížděkového proudu může způsobovat nedostatečné naplnění některých tříd. Pro ostatní obce se školou, která většinou pokrývá poptávku z území jediné obce, je úbytek populace vážnou hrozbou pro jejich další existenci či minimálně efektivní fungování.

5. Závěrečná diskuze

V tomto článku jsme se pokusili zhodnotit obslužnost vybraného území okresu Přerov základními školami. A to několika možnými způsoby, přičemž jsme dominantně vycházeli z hodnocení údajů vztahujících se k cíli dojížděky. Pro analýzu a sledování procesu dojížděky do škol existuje řada postupů, z nichž každý umožňuje vhodně zachytit jen některé aspekty sledovaného procesu.

Na prvním místě je nutné rozlišit, pro jaký účel je analýza dojížděky pořizována. Má-li sloužit jako podklad pro marketingovou strategii jednotlivých škol (tedy příjemců klientů, pro stranu nabídky), pro strategickou rozvalu zastupitelstva obcí (zdrojového území, tj. pro stranu poptávky), pro celkovou koordinaci územních vztahů (např. dopravní systém, rozvoj vyššího územního celku) apod. Pro každý účel bude kladen důraz na jiné informace.

Dále je třeba stanovit, které podmínky procesu dojížděky musí být analyzovány pro příslušný účel. Nejčastěji je nutná průřezová analýza charakteristik školské sítě v území, tedy jejich počtu, druhu a prostorového rozmístění (viz obr. 1). Dále též analýza charakteristik klientely této služby (počtu, věku, rozmístění dětské složky populace, rozlišení dojíždějících a místních žáků – viz obr. 2). Klíčová je i analýza dostupnosti škol (tj. dopravní infrastruktury, spojů hromadné dopravy, vnímání dojížděky dojíždějícími apod. – viz Kučerová, Mattern, Štych, Kučera 2011).

Samotný proces dojížděky lze charakterizovat několika způsoby. Pokud je cílem vymezit spádový region jednotlivých škol, můžeme použít data vážící se ke zdroji vyjížděky a rozhodovat, ke které obci (škole) sledované území dominantně spadá. Souhrn všech spádových území přiřazených cílové obci pak představuje spádový region. Ten je vhodnější znázornit kartograficky než například pouhým soupisem územních jednotek. Tato metoda nám však umožní vymezit spádové regiony pouze na základě dominantního vyjížděkového proudu. Navíc není z oficiálních statistik možné určit cílovou školu, nýbrž pouze cílovou obec (v níž může být škol více). Problematické je také v jediné mapě znázorňovat spádový region škol neúplných a úplných devítiletých, které nejsou beze zbytku skladebné. Tuto metodu jsme použili např. v Kučerová, Bláha, Kučera (2015).

Metodu je možné doplnit o kartografické znázornění všech (nebo všech relevantních) vyjížděkových proudů pomocí pohybových liniových znaků (viz Kučerová, Bláha, Kučera 2015). Konstrukce takového vyjádření je časově značně

náročná a výsledek sám o sobě neposkytuje jasné vymezení spádových regionů. Spíše prezentuje charakter dojížděkových vztahů v území.

Spádový region příslušné školy získáme nejpresněji analýzou dat v cíli dojížděky, tedy zjištěním územní příslušnosti všech žáků zapsaných v dané škole. Získání takových dat je problematictější než v případě dat z veřejně přístupných statistických zdrojů. S ohledem na omezené možnosti vyjadřovacích prostředků a měřítko mapy lze navíc kartograficky znázornit takové spádující území vždy pouze ve vztahu k jediné škole (případně obci) – viz obr. 3 a 4. Pokud bychom do mapy zanesli všechna spádující území všech škol zároveň, vzájemně by se překrývala a činila by mapu obtížně čitelnou a nepřehlednou. Území náležející více školám by pak bylo nutné přiřadit na základě převažujícího počtu dojíždějících pouze k jedné škole, čímž by došlo ke ztrátě části informace.

Závěrem tedy můžeme konstatovat, že dojížděka (nejen do škol) je natolik komplexní proces vztahů v území (včetně jejích příčin a důsledků), že ji nelze popsat a prezentovat jediným způsobem a jediným ukazatelem. Vždy je nutné volit kombinaci různých vyjádření, která ve výsledku přinášejí plastičtější obraz celé problematiky.

Literatura a zdroje:

- ArcČR 500. Digitální vektorová geografická databáze České republiky, <http://www.arcdata.cz/produkty-a-sluzby/geograficka-data/arccr-500/> (9. 8. 2013)
- BELL, A., SIGSWORTH, A. (1987): *The Small Rural Primary School: A Matter of Quality*. Routledge, London, 295 s.
- BLAŽEK, J., UHLÍŘ, D. (2011): *Teorie regionálního rozvoje. Nástin, kritika, implikace*. Karolinum, Praha, 211 s.
- Dlouhodobý záměr vzdělávání a rozvoje vzdělávací soustavy Olomouckého kraje 2008. Olomoucký kraj, Olomouc, 93 s.
- DOKOUPIL, A. (2008): *Spádovost za službami ve vybraném mikroregionu*. Diplomová práce. Masarykova univerzita, Ekonomicko-správní fakulta, katedra regionálního rozvoje a správy, Brno, 70 s.
- HAMPL, M. (2004): *Současný vývoj geografické organizace a změny v dojížděce za prací a do škol v Česku*. Geografie, 109, č. 3, s. 205–222.
- HAMPL, M. (2005): *Geografická organizace společnosti v České republice: transformační procesy a jejich obecný kontext*. Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Praha, 147 s.
- HAMPL, M., GARDAVSKÝ, V., KÜHNEL, K. (1987): *Regionální struktura a vývoj systému osídlení ČSR*. Univerzita Karlova v Praze, Praha, 255 s.
- HAMPL, M., MÜLLER, J. (1998): *Jsou obce v České republice příliš malé?* Geografie, 103, č. 1, s. 1–12.
- HULÍK, V., TESÁRKOVÁ, K. (2009): *Dopady demografického vývoje na vzdělávací soustavu v České republice*. Orbis Scholae, 3, č. 3, s. 7–23.
- JANČÁK, V., HAVLÍČEK, T., CHROMÝ, P., MARADA, M. (2008): *Regional differentiation of selected conditions for the development of human and social capital in Czechia*. Geografie, 113, č. 3, s. 269–284.
- KALLABOVÁ, E. (2002): *Vzdělávací funkce malých moravských měst – možný nástroj jejich hierarchizace*. Geografické informácie 7, Zborník z XIII. kongresu SGS. Garmond, Nitra, s. 88–96.
- KUČEROVÁ, S. (2012): *Proměny územní struktury základního školství v Česku*. ČGS, Praha, 209 s.

- KUČEROVÁ, S. R., BLÁHA, J. D., KUČERA, Z. (2015): Transformations of spatial relationships within elementary education provision: A case study of changes in two Czech rural areas since the second half of the 20th century. *Moravian Geographical Reports*, 23, č. 1 (v tisku).
- KUČEROVÁ, S., MATTERN, T., ŠTYCH, P., KUČERA, Z. (2011): Změny dostupnosti základních škol v Česku jako faktor znevýhodnění regionů a lokalit. *Geografie*, 116, č. 3, s. 300–316.
- KUNDRÁTOVÁ, L. (2011). Spádovost za službami ve vybraném regionu. Diplomová práce. Masarykova univerzita, Ekonomicko-správní fakulta, katedra regionálního rozvoje a správy, Brno, 91 s.
- KVALSUND, R. (2009): Centralized decentralization or decentralized centralization? A review of newer Norwegian research on schools and their communities. *International Journal of Educational Research*, 48, č. 2, s. 89–99.
- LAUKO, V., GURNÁK, D., KRIŽAN, F., TOLMÁČI, L. (2011): Školstvo na Slovensku v kontexte regionálních disparit. Vydavatelství Michala Vaška, Prešov, 200 s.
- MARYÁŠ, J. (1983): K metodám výběru středisek maloobchodu a sfér jejich vlivu. *Zprávy Geografického ústavu ČSAV*, 20, č. 3, s. 61–77.
- Městská a obecní statistika 2012, ČSÚ, <http://vdb.czso.cz/xml/mos.html> (11. 6. 2013).
- NITTA, K. A., HOLLEY, M. J., WROBEL, S. L. (2010): A Phenomenological Study of Rural School Consolidation. *Journal of Research in Rural Education*, 25, č. 2, s. 1–19.
- PODMOLÍKOVÁ, L. (2012): Dojížďka žáků do základních škol v okrese Přerov. Diplomová práce. Univerzita J. E. Purkyně v Ústí nad Labem, Přírodovědecká fakulta, katedra geografie, Ústí nad Labem, 65 s.
- RIBCHESTER, C., EDWARDS, B. (1999): The Centre and the Local: Policy and Practice in Rural Education Provision. *Journal of Rural Studies*, 15, č. 1, s. 49–63.
- TANTARIMÄKI, S. (2011): Mitä lakkautuksista opimme? University of Turku, Turku, 109 s.
- TRNKOVÁ, K. (2006): Vývoj malotřídních škol v druhé polovině 20. století. *Studia paedagogica*, 11, č. 1, s. 133–144.
- TRNKOVÁ, K., KNOTOVÁ, D., CHALOUPKOVÁ, L. (2010): Malotřídní školy v České republice. Paido, Brno, 197 s.
- WAHLA, A. (1988): Geografie vzdělání obyvatelstva. *Spisy Pedagogické fakulty v Ostravě*, sv. 64, SPN, Praha, 189 s.
- Zákon č. 561/2004 Sb. ze dne 24. 9. 2004 o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání (školský zákon). Ministerstvo vnitra, Praha.

Pracoviště autorů: Univerzita Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem, Přírodovědecká fakulta, katedra geografie, České mládeže 8, 400 96 Ústí nad Labem; e-mail: silvie.kucerova@ujep.cz, jd@jackdaniel.cz.

Citační vzor:

KUČEROVÁ, S. R., PODMOLÍKOVÁ, L., BLÁHA, J. D. (2015): Možnosti měření obslužnosti základními školami na příkladu okresu Přerov. *Informace ČGS*, 34, č. 1, s. 1–15.